

166 z Coppéa nebo ze Sully Prudhomme nebo z Mörika nebo z Pratiho, tak jako u Horáce jsi při tom nebo onom verši upozorňován na ten nebo onen spřízněný obrat z Alkaia nebo ze Sapfó. Neboť nejsme již děti a víme, jak zásluha Vrchlického jest obdobna zásluze Horácově; a nebyla by menší, kdyby se nám to demonstrovalo názorně ad oculos; naopak . . .

Paměti a paměť

167

Dávno nečetl jsem knihy životnější a rozkošnější, než jsou Vzpomínky, které právě vydal nestor českých beletristů Antal Stašek. Četl jsem je se zájmem mnohem větším než valnou část současnou románovou produkci českou: tak jsou bohaté životem, figurami, osudy, ději, úvahami a myšlenkami. A proti románům, byť dobrým, mají to navíc, že jim chybí ten konvenční aparát umělé mise-en-scène, ty řemeslné grify a triky, bez nichž se neobejde dílo toho způsobu. Pro člověka, který se tou kuchyní přeje, prospěch nemalý a zcela kladný! Troufám si tvrdit, že ve Vzpomínkách jsou scény, nad něž barvitějších a umělečtějších nepodal Antal Stašek ani ve svých nejlepších románech. Tak hned ta o živém kurážném hošíkovi kutnohorském — „Byl bez kabátu, jen ve vestě; měl překrásné modré oči, jako smůla černé, krátce přistřižené vlasy a buclaté červené tváře“ (str. 237) —, který autora, tehdy sokola na zájezdu, uraženého nějakým fouňou domorodým, přivede domů, do své ševcovské rodiny, na pohoštění. Jaké modré nebe čisté prosté radosti se nad tím klene! Nebo ona, v níž rodáci Staškovi se seberou, vyjdou si podívat se zblízka na vojnu prusko-rakouskou r. 1866 — „Šli pátrat, zdali dle jejich přání Rakušáci prohrávají“ (227) —, octnou se mezi Turnovem a Jičínem a obzírají z vrchu Zebína divokou bitvu; a jak strašně to působilo na jeho hluchoněmého prastrýce Šola. „Obraz bitvy a vzájemného zabíjení zůstal v chudičké jeho dušičce ležet balvanem. Nemohl se ho zbavit.

A když jsem potom za několik měsíců přijel domů, pořád mně ukazoval, jakých zažil hrůz a jak by sám těm dvěma, co jsou nade všemi, tloukl hlavu o hlavu, až by je umlátíl. Při ukazování tom vydával ze sebe polodivoké zvuky znějící jako „pišišišá“, což bývalo výronem a vrcholem jeho největšího hněvu. Tak hluboko v něm utkvěla příšerná vzpomínka toho, co viděl a zažil.“ (230) Nebo ona jiná scéna z autorova pobytu v Rusku na dáči Mitrofánovce u Petrohradu, kde se stal Stašek předmětem policejní pozornosti a málem obětí policejního špicla, správce Kleve. Souboj, který s ním autor svádí, bystrost, s níž ho přelstil, to je něco tak rozkošného, že by se to mohlo čísti v nějakém humoristickém románě Alphonse Daudeta.

A té spousty zajímavých figur a charakterů, kteří defilují před tebou v knize Staškově! Tu jsou autorovi spolužáci Chlumský a Matoušek, lidé hutného jádra vnitřního; tu autor Pláče koruny české novinář a okresní tajemník Kotík, důsledný neúchylný nenávislník Rakouska; tu démonický Sabina — a jak zachycený a nakreslený: „Nadhodil, mánesovskou črtou naznačil, a ostatek pověděly i dokreslily oči, posušky, obličejové svaly, někdy úšklebky“ (134); tu olympický, goethovsky superiorní Neruda, vědomý své vnitřní převahy nad okolím a podle toho často tyranský nebo ironický; tu širokoplecí a energický Rieger, důstojně nesoucí i ztrátu popularity ve svých pozdních letech... Ušlechtilý Svatopluk Čech sousedí tu s úskočným Bráfem; Masaryk plný promyšlených plánů životních i politických, „důsledný, metodický a i v politice vědecký“ (512), s náladově vrtkavým a nervosně přízpůsobivým Eimem; „šosáček“ Václav Vlček a ramenář Kvičala s revolučním bouřlivákem Josefem V. Fričem a šlechtickým demokratem V. Kounicem...

Které z těchto figur vrývají se ti do mysli? Povím bez mučení, že ty, které jsou mně podány *zrakem*, v určitém výrazném posunu nebo postoji. Takový Sabina mávající v kalný zimní den v pokojku Umělecké besedy desperátně rukou nad mladším pokolením: „Vy jste všichni zelení, nezralí... čert vás vem“ (143), utkvívá mně v mysli mnohem déle a dává mně mnohem více přemítati

i mysliti než na příklad Svatopluk Čech, kterého nezachycuje autor v nijakém výrazném postoji, s žádným typickým slovem, nýbrž podává abstraktně v akademické póze jakési všeobecné ušlechtilosti a klidné bezvášnivosti..., oficiální chladná socha vytesaná pro nějaký oficiálně oslavný účel. Nebo Rieger, nervosně přecházející po chodbě před místností v radnici semilské a očekávající výsledku své volby nebo později čelící na nádraží pošklebkům nachmelených železnobrodských voličů, jinak mocně mne vzrušuje než literární chvalozpěvy na Elišku Krásnohorskou, při nichž oslavenkyně není mně předvedena v nijaké typické póze životně dramatické. Člověk jest již tak zařizen, že nejvíce věří svému zraku, mnohem více než svému sluchu. A protože při četbě memoárů jde nám ne o ilusi, ne o fikci, nýbrž o pravdivost a skutečnost toho, co se vypravuje, nej-mocněji si nás podrobuje všechno, co se nám podává jako zřené, ať očima vlastními, ať cizíma. V Pamětech Staškových působí na příklad krvavá stávka v Liebigově svárovské továrně roku 1870 velmi mocně na čtenáře, třeba jí autor sám neviděl, nýbrž popisoval podle zpráv jiných očitých svědků. Proč? Poněvadž jest předvedena s konkrétnými detaily zrakovými. (Vojáci stříleli do vzduchu, ale četníci brali si na mušku určité známé a nenáviděné osoby z davu, tak buřiče Čeňka Zemana, strýce autorova, a jeho bratra Jakuba.)

Avšak nejméně již působí odtazité úvahy a reflexe pisatele vzpomínek.

Ty máš chuť přímo přeskakovat; zdržují tě v tvé honbě za zrakovou názorností a přesvědčivostí a přicházejí ti vždycky málo vhod, i když jsou jinak rozumné a vysvětlují dobře situaci nebo ji bystře glosují. Jsi toho mínění, že viděná scéna má být podána tak určitě a jasně, tak jednosmyslně a výrazně, že jich buď vůbec nepotřebuje, nebo jich potřebuje zcela nepatrně. Jest třeba glosovati na příklad dobrodružství spisovatelovo na Mitrofánovce nějakými úvahami o tehdejší slovanské vzájemnosti a její problematičnosti? Naprosto ne. Co tam autor prožil a protrpěl, samo mluví o ní již dosti hovorně.

U Antala Staška bývají nadto tyto osobní úvahy a reflexe, kterými doprovází to, co viděl, slyšel nebo zažil, často hodnoty pochybné. Autorovy úvahy o tendenci v umění, jak ji podává str. 345, jsou hodně nejasné a přímo zmatené; jest na příklad přímo nepravda, že „se s Tolstým... v některých bodech částečně kryje i estetika Vlacha Croceho“; Tolstoj a Croce jsou prostě v estetice úplní protinožci. Nesprávné jest také, jak autor motivuje své přání, abychom se odpoutali od německé kultury (257). Kultura ta prý má dvojí duši, jest prý rozdvojena v ušlechtilou teorii a ohyzdnou praxi a to prý je vystiženo filosofií Kantovou — rozporem mezi „kritikou praktického a čistého rozumu“. To je soud úplně nesprávný. Etika Kantova nejenže není rozdvojena, ona je přímo absolutistická ve své nesmluvnosti a ve svém rigorismu. (Jednej vždy tak, aby tvůj čin mohl býti zákonem celému světu!) Mezi teoretickým a praktickým poznáním není u Kanta rozporu; kritika praktického rozumu domýšlí jen tvořivě kritiku rozumu teoretického: praxis, tvorba svéprávným a svézodpovědným činem, má primát nad teorií. Takové jsou myšlenky Kantovy a falšovati je není fair play. Takové jednání nevyplatilo se ještě žádnému národu; a nevyplatilo by se ani nám. Na str. 360 píše Antal Stašek: „Byla nedávno napsána pěkná stať o ‚návratu k Vrchlickému‘. Stejně by si bylo přát i ‚návratu k Čechovi‘.“ I to je myšlenkově slabé a nedomyšlené. Nijaký návrat, a kdyby to byl třeba návrat k Shakespearovi a Dantovi, zjevům mnohem větším než Vrchlický a Čech, nám nepomůže. Jen netvůrčí pohodlnost může raziti taková malodušná hesla. Tvorba, je-li pravou tvorbou, jest vždycky odpovědí na mučivé *přítomné* potřeby a nutnosti. K Vrchlickému a Sv. Čechovi není se třeba vůbec vraceti nějakým aktem vůle; všichni naši dnešní slabí a bezvýznamní lžibásníčkové osmého až desátého řádu vpravdě bezděky to provádějí na nemalou škodu literatury.

Tyto úvahy a reflexe ukazují mně tedy Antala Staška myslitelem slabým a pochybným. A bolí mne to ne naposledy i proto, že stíny odtud padají i na kladnou část jeho Vzpomínek, na to,

co tak názorově plně a nesporně zachytil a vystihl z minulosti navždy propadlé tmě. 171

Jest otázka nad všecko nesnadná, které však není možno se vyhnouti právě při pamětech. Podávají objektivnou pravdu? A do jaké míry ji podávají? Jsou pravdivé? A do jakého stupně jsou pravdivé? Tato otázka nemůže ovšem míti v případě Staškově ráz morální. Rozumí se samo sebou, že autor jeho hodnoty a jeho významu jest mimo každé podezření, že pravdu vědomě křiví a zkresluje. Samo sebou se rozumí, že jest přesvědčen o tom, že všecko bylo tak, jak tu vypsál. Ale bylo tomu tak i objektivně, mimo jeho já? Nezkreslil a nezkřivil bezděky? Snad nám dá pokyn, jak na to odpověděti, tento fakt.

Na str. 205 těchto Vzpomínek píše Antal Stašek, že má rád i v literatuře ty „malíčké“, poněvadž jejich činnost prý bývá často působivější než práce těch velkých. Tak prý humoresky Rubešovy, Hajnišovy aj., i *Tylovy literárně nevalně cenné povídky a jiné drobnosti* dobyly druhdy našemu národnímu bytu více lidí než sebehlubší myšlenky géniů. To bylo psáno roku 1904. Ale na str. 365 čteme o literární hodnotě povídek Tylových soud zcela jiný, právě opačný. Tam se totiž chválí Eliška Krásnohorská, že „se důkladným rozborem ujala vřele Tyla proti Havlíčkovi“ a zejména odčinila prý křivdu spáchanou Havlíčkem na Tylově Posledním Čechu. „Eliška Krásnohorská hleděla napravit křivdu tu, a dle mého náhledu se jí to i podařilo.“ To bylo napsáno roku 1917.

Tedy: dvojí divergentní soud o jednom a témže předmětu pronáší autor; ale leží mezi nimi spacium 13 let. Co z toho plyne? Že r. 1917 zapomněl, co napsal r. 1904. Poněvadž jinak musil by r. 1917 dodati, že r. 1904 stejně odmítavě jako Havlíček soudil o beletrii Tylově i on, že však z těch nebo oněch závažných důvodů změnil později svůj soud.

Nuže, taková je paměť lidská. Rozpomínat se jest vždycky — chtěj nechtěj — obrazotvornit. A každá autobiografie měla by nésti podtitul „báseň a pravda“, byť i její pisatel neobměňoval vědomě skutečnosti, jak to činil Goethe.

Tim nechci snižovati význam i hodnotu paměti jako pramene poznání historického. Chci říci jen, že se musí čísti kriticky, cum grano salis. Jest totiž něco, co zaručuje pravdivost, respektive budí pochyby mnohem víc a mnohem důvodněji než ten neb onen rozpor v detailu. A to je celková logika toku a stavby, vývojný rytmus i sled dějů, scén a soudů, vnitřní rovnováha a ústrojná plnost a životnost celku.

Ale vždycky zůstane přesto pravda, že víc než na osoby jím kreslené budeme moci usuzovati ze Vzpomínek na jejich pisatele. Pro jeho poznání — pro pochopení způsobu, jak viděl, vnímal, obrazil, vystihoval, kreslil, soudil i odsuzoval, vyvracel staré předsudky i tvořil si nové — budou Vzpomínky vždycky pramen nad jiné důležitý.

Antal Stašek jako beletrista jest nesporně význačný zjev své doby. Jeho rozlehlé románové skladby společenské jsou po určitých stránkách nový útvar krásné prózy české. Jeho sociální román liší se na příklad radikálně od sociálního románu Gustava Pflégra-Moravského: jest realističtější, střízlivější, kritičtější. Ale způsob, ráz, stupeň tohoto realismu není snadné určit. Již to, že Holeček, který jest po tolikeré stránce jeho protinožec — Jihočech proti Severočechu, člověk roviny proti horákovi, epik jednolitého kmenného selství proti vypravovateli bojů národnostních, společenských a třídních, duch názorový a plastik proti duchu kritickému a odbojnému, konservativec proti liberálovi a revolucionáři —, bývá také vystihován jako střízlivý realista, musí naplniti rozpaky toho, kdo si to uvědomí. Nemáme posud, bohužel, hlubšího literárněvědného vypsání a ocenění díla Antala Staška. Jaký jest ráz jeho tvůrčího talentu? Umělecky plastický? Básnický vznětový? Myslitelsky a kriticky propagační? A jaký jest složek těch vzájemný poměr a sklad? Jaký jest jeho poměr k liberalismu? Jaký k socialismu? Kde, kdy a jak získal své orientace beletristické? Vzory, které pomáhaly jeho spisovatelskému sebeuvědomění? Jaká je kompozice jeho románů? Jaký jejich výraz? Jaká forma vnější i vnitřní? Jak zrcadlí vnější svět a jak vystihuje dění vnitřní? Je realismus jeho

bližší realismu ruskému než německému a než francouzskému, 173
a proč? Na tyto otázky nemáme posud odpovědi.

Doufejme, že Vzpomínky nejen naléhavost těchto otázek vystupňují, nýbrž také jejich kritické zodpovědění usnadní a uspíší.